

**ФОРМУВАННЯ БОСНІЙСЬКО-МУСУЛЬМАНСЬКОГО
ЕТНОСУ (КІНЕЦЬ XV - ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)**

Протягом XIV-XX ст. Балканській півострів був місцем розгортання багатьох міжнаціональних, міжетнічних, міжрелігійних та міжнародних конфліктів. Виникненню більшості з них сприяло формування цього регіону як цивілізаційної контактної зони - простору, де на перетині трансконтинентальних комунікацій взаємодіяли регіональні системи Сходу та Заходу, Азії та Європи, де співіснували та доповнювали одна одну релігійні доктрини ісламу та християнства, православ'я та католицизму. Саме на периферії регіональних просторів відбуваються події, охарактеризовані деякими дослідниками як процес "зіткнення цивілізацій".

У світлі цих подій особливу зацікавленість викликає процес становлення боснійсько-мусульманського етносу. Феномен боснійсько-мусульманського етносу - одна з найбільш важливих та найменш досліджених проблем при вивченні історії, релігії та культури південнослов'янських націй, оскільки внаслідок турецького завоювання Балканського півострова на базі однієї етнічної спільноти виникли три окремі етнорелігійні групи - сербсько-православна, хорватсько-католицька та боснійсько-мусульманська.

Дослідженню історії формування та еволюції боснійсько-мусульманського етносу присвячено велику кількість робіт істориків різних країн. Перш за все необхідно відзначити роботи радянських та російських дослідників В.П.Грачова, О.Г.Задохіна та О.Ю.Нізовського, О.С.Мильнікова, В.І.Фрейдзона, І.В.Чуркіної та ін. [1-6]. Особливе місце посідає стаття турецького історика С.Іліча, в якій автор висвітлює маловідомі факти релігійної боротьби в середині боснійсько-мусульманської громади [3].

Проте в більшості з цих робіт порушена проблематика недостатньо висвітлюється, оскільки розглядається в контексті інших питань. Тому ми ставимо собі за мету проаналізувати становлення боснійсько-мусульманського етносу, а також комплексно дослідити вплив різних факторів на еволюцію мусульман Боснії та Герцеговини у кінці XV - першій половині XIX ст.

Боснійська держава була знищена в XV ст. Османською імперією, яка протягом 1463-1592 рр. підкорила своїй владі всю

територію Боснії та Герцеговини. Відразу ж після цього більша частина місцевої еліти прийняла іслам та зберегла свою власність, права, привілеї та перетворилась на відданого провідника урядової політики. Крім цього було збережено феодальну організацію економічного та суспільно-політичного життя, що існувала до появи османів.

Незабаром процес ісламізації охопив й інші верстви боснійсько-герцеговинського суспільства. Ісламізація населення Боснії та Герцеговини мала величезний вплив на подальший розвиток подій, визначивши специфіку боснійської ситуації порівняно зі станом справ в інших християнських володіннях султана. У Боснійському вілайеті сформувались три релігійні спільноти: мусульманська, православна та католицька. Всі релігійні громади мали власне самоврядування, звичаї, розвивались самостійно, майже не перетинаючись. Ізоляція релігійних спільнот призвела до розбіжності між ними в мові та менталітеті. Крім того перехід боснійців з однієї віри в іншу (навіть до нового часу) був дуже поширеним явищем [7, с.48].

Унаслідок процесу ісламізації у 1807-1808 рр. серед боснійського населення, яке в цей час нараховувало 1 млн. 251 тис. чоловік, було 700 тис. християн та близько 250 тис. мусульман [1, с.11]. Причому в останніх не лише збереглась сербська мова, але й формувалась особлива національна самосвідомість. Іслам наклав відбиток не лише на релігію, але й на спосіб життя та культуру місцевих слов'ян-мусульман. У той же час вони проводили чітку межу між собою та мусульманами-турками і не ототожнювали себе з останніми. Боснійські мусульмани відчували себе *“особливою етнічною спільнотою, як по відношенню до представників іншої віри, так і до інших мусульман”* [6, с.330].

Не дивлячись на різноманітність у релігійному відношенні, більшість боснійсько-герцеговинського населення за мовою та етнічним походженням відносилась до південних слов'ян, за виключенням деякої частини турків-переселенців, євреїв, цинцар та албанців. На відміну від мешканців Белградського пашалику населення Боснії та Герцеговини у XVIII-XIX ст. було більш стабільним та менше мігрувало [1, с.11].

Значний вплив на розвиток боснійських мусульман відіграло специфічне політико-адміністративне становище Боснії та Герцеговини у складі Оттоманської держави. Одна з причин цього - значна віддаленість регіону від столиці імперії та його прикордонний статус, що зумовлювало необхідність захисту від зовнішніх ворогів власними збройними силами. Османи створювали там міцну систему оборони, спираючись на місцевих великих землевласників. Крім того,

важливе значення Боснії та Герцеговини для транзитної торгівлі, оскільки через ці балканські провінції султана проходили торговельні шляхи зі столиці Оттоманської держави до Адріатики і Центральної Європи, сприяло збагаченню верхівки місцевих мусульман.

У період ослаблення військової могутності Порти в кінці XVII-XVIII ст. Боснійський вілайет під час війн з Габсбурзькою монархією та Венеціанською республікою все більше повинен був розраховувати на власні сили. В Боснії як периферійній частині Османської імперії, найближче розташованій до кордонів даруль-харба (тобто *“країни війни”*, де іслам вів боротьбу з невірними), сильніше, ніж в інших районах відчувались наслідки військових поразок. У результаті віддаленості цієї території від Стамбула, тут з особливою силою знайшли своє відображення економічні аспекти кризи - представники місцевої влади були схильні до сепаратизму, а селяни особливо сильно страждали від грабежів та беззаконня [3, с.135].

Важлива роль у системі адміністративного управління краю належала аянам та бегам - старійшинам спайських організацій, керівництву військових і яничарських загонів, представникам вищого духовенства та заможним купцям. Представники боснійсько-мусульманської феодальної еліти були визначним політичним фактором у Боснії та Герцеговині внаслідок ослаблення центральної влади в XVIII - на початку XIX ст. Саме в цей час збільшується роль аянів, які допомагали державним органам у вирішенні найважливіших справ та контролювали сплату податків. Неможливість застосувати свою владу без підтримки аянів змушувала візирів рахуватись з їх реальною силою [5, с.270].

До кінця XVIII ст. Порти в своїх північно-західних володіннях спиралась на місцевих великих землевласників та підтримувала їх інтереси. Поступовий занепад феодальної системи не міг не відбитись на становищі в підконтрольних їй територіях. Ослаблення впливу султанської адміністрації, а разом з тим і влади боснійського візиря, супроводжувалось посиленням політичних позицій заможних феодалів, появою сепаратистських тенденцій у вілайеті. Політика імперського уряду, яка була спрямована на централізацію держави і зміцнення влади на місцях, зустріла різко негативну реакцію з боку бегів Боснійського візирлука.

На початку XIX ст. посилились, поряд з релігійними, протиріччя, як між представниками місцевої фінансово-політичної еліти та центральною владою, так і між феодалами та залежними від них селянами. Спроби керівництва Османської імперії зміцнити свої позиції у вілайеті шляхом проведення реформ наштовхувались на рішучий опір з боку

боснійських бегів, які бачили у реформах загрозу існуванню свого економічного та політико-адміністративному впливу. Унаслідок опору місцевої еліти Порті не вдалось послідовно провести жодних перетворень. Вплив візиря в цьому регіоні залишався номінальним, реальна ж влада належала аянам. Фактично Боснія та Герцеговина до 1851 р. мали статус автономії, але вона не була юридично оформлена [4, с.64].

У 1831 р. відбулось повстання боснійських мусульман під керівництвом Гусейна-бега Градашчевича. Повстанці виступали проти створення у Боснії та Герцеговині замість яничарських загонів регулярного війська та вимагали надання Боснійському вілайету самоврядування з правом обирати візиря серед місцевої еліти при збереженні верховної влади султана. Військо повстанців здобуло декілька перемог і завдало нищівної поразки турецькій армії на Косовому полі. Але цей антиурядовий виступ було придушено.

У 1833 р. османському керівництву вдалось провести в цих балканських провінціях адміністративні реформи, головна мета яких полягала в обмеженні впливу представників боснійсько-мусульманської еліти та призначенні на всі посади султанських намісників. У 1845 р. при них були створені меджліси (збори), членів яких призначав імперський уряд. До їх складу входили представники християн і мусульман. Подібні меджліси були створені в усіх територіально-адміністративних одиницях Боснійського вілайету [5, с.272].

Після придушення повстання Гусейн-бега серед боснійських мусульман продовжували існувати сепаратистські настрої. Особливе обурення бегів викликало зменшення їх політичної ролі в місцевих диванах і меджлісах у зв'язку з впровадженням у систему управління вілайетом інституту чиновників, яких призначав Стамбулом. Усе це, поряд з намаганням грати вирішальну роль в адміністративно-політичних справах, зумовлювало подальші виступи проти перетворень центральної влади. В цей час серед боснійсько-мусульманської еліти з'являються думки про автономію Боснії та Герцеговини за зразком Єгипту або Сирії та перехід усієї повноти влади до представників найзаможніших родин.

У 1837 р. проти урядового курсу реформ виступили феодалі Сараєво та Боснійської Країни. Танзиматські реформи, що проводились в Оттоманській імперії у цей час, у Боснії та Герцеговини впроваджувались зі значним запізненням.

Лише на початку 50-х років XIX ст. Порта здолала сепаратизм боснійських мусульман. У Боснію було направлено

регулярне військо під керівництвом Омер-паші Латаса. Після того, як значну частину місцевих аянів та бегів стратили, авторитет султанської влади значно зріс. Омер-паша Латас провів ряд адміністративних перетворень, головне завдання яких полягало в посиленні ролі імперського центру й обмеженні прав і свобод місцевих великих землевласників.

Турецький уряд запровадив новий адміністративний поділ, у результаті якого вся повнота влади концентрувалась у руках спеціальних чиновників - каймаків, мюдирів та кадіїв. На ключові посади почали призначати не боснійців, а етнічних турків, більшість яких приїздила зі Стамбула та інших частин Османської держави.

Отже, внаслідок турецького завоювання Боснії та Герцеговини у другій половині XV - першій половині XIX ст. на цих балканських землях сформувалась особлива етнічна спільнота - боснійські мусульмани. Формуванню боснійсько-мусульманського етносу сприяли: 1) ісламізація місцевого населення; 2) специфічне становище Боснії та Герцеговини в складі Османської імперії; 3) вигідне географічне розташування регіону та його прикордонний статус; 4) підтримка місцевих мусульман султанським урядом у XVI-XVIII ст. Представники боснійсько-мусульманської еліти мали значний вплив у соціально-економічному та політичному житті цих провінцій. Зростання сепаратистських настроїв серед місцевих аянів та бегів призвело до посилення протиріч між верхівкою боснійсько-мусульманської еліти та урядом. Хоча останній був змушений придушити опозицію місцевих мусульман, проте вже на початку 70-х років XIX ст. сепаратистський рух боснійців набрав нових обертів.

1. *Грачев В.П.* Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII-XIX вв. (Внутреннее положение, предпосылки национально-освободительных движений). - М.: Наука, 1990. - 198 с.

2. *Задохин А.Г., Низовский А.Ю.* Пороховой погреб Европы. - М.: Вече, 2000. - 416 с.

3. *Илич С.* Религиозные брожения в Османской Боснии во второй половине XVI в. // Вопросы истории. - 2002. - №2. - С.133-135.

4. *Мильников А.С., Фрейдзон В.И.* Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе в XVIII-XIX веках // Вопросы истории. - 1987. - №8. - С.60-78.

5. Формирование национальных независимых государств на Балканах. Конец XVIII - 70-е гг. XIX в. / Отв. ред. *И.С.Достян*. - М.: Наука, 1986. - 432 с.

6. *Фрейдзон В.И.* К истории боснийско-мусульманского этноса // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Исторический и историко-культурные аспекты. - М.: Наука, 1981. - С.329-340.

7. *Чуркина И.В.* Национальная церковь и формирование южнославянских наций // Вопросы истории. - 2001. - №3. - С.39-58.